

Monda és hagyomány.

A néprajzi társaság f. év február 3-iki ülésében *A honfoglaló ősök* cz. a. tartott felolvasásomról egyik napilap tudósítója azt jegyezte meg, hogy fejtegetéseimnek Horvát István idejében lehetett ugyan kelete, de a történelmi kritika mai állása és a történelmi segédtudományok mai fejlettsége mellett értekezésem olyan figyelmet, a milyet a tárgyalt kérdés joggal érdemelne, alig fog kelteni, mert ma már nem elégít ki bennünket a Horvát István naiv lelkesedése s nem hisszük el, hogy Ádám apánk magyarul beszélt.

Teljesen figyelmen kívül hagyva a talán nem egészen objektív hallgatóként jelen volt tudósító maliciózus megjegyzéseit, a dolognak csupán tudományos oldalára vonatkozólag akarok egy pár észrevételt tenni.

Értekezésemben azt fejtegettem, hogy a magyarságot ősi lakhelyéről a hunnok zavarták ki, egy részét magukkal ragadva az Al-Duna mellékére is és a hunn uralomtól a honfoglalásig terjedő időszakot vettem föl olyannak, mely alatt a keleteurópai pusztaságra nyomuló magyarságnál a hunn befolyás következtében általánosan elterjedt a részben már előbb sem ismeretlen baromtenyésztés, valamint a hunn elemmel hoztam kapcsolatba a magyar nemzetségek tömörülésének s politikai szervezkedésének legelső elemeit is. A dolog lényege tehát az, hogy a Kr. u. II—IV. századbéli belső- és közép-ázsiai nagy népmozgalmakkal kötöttem össze a magyarok kivándorlását ősi hazájukból s azt az eddig meg nem határozott időt, midőn nyelvrokonaik szomszédságából az Ural hegységtől nyugatra az Azovi tengerig nyomulnak, egész a IV. század végéig vittem vissza. E tekintetben egy nagyon fontos történelmi adaton kívül arra is támaszkodtam, hogy még nem született meg az a nép, mely egyik napról a másikra megváltoztatta volna régebbi életmódját; hanem hogy sok ideig kellett tartania a fizikai viszonyok, a kelet-európai pusztaság átalakító befolyásának, hogy rablókalandokban gyönyörködő, hódító nomád néppé váljanak az egykori vadász- és halásztörzsecskék. Ezenkívül azt a csuvasforma nyelven beszélő rejtélyes török nyelvet, mely a nyelvi tanúságok szerint oly nagy hatással volt a magyarság társadalmi és kulturális fejlődésére, megneveztem s a történelmi szempontból mit sem mondó ó-csuvasok helyett a történelmileg ismert hunnokról s a hunn elemekből alakult bolgárokról beszéltem.

Értekezésem folyamán többször hivatkoztam a mondáinkban rejlő hagyományos emlékekre is, arra az álláspontra helyezkedve, hogy a mondák nem csupán az irodalomtörténet és folklóre körébe tartoznak, hanem a historikusra nézve sem egészen értéktelenek s kritikai elemzéssel kifejthető belőlük az a történeti mag, a mit magukban foglalnak. Ugy látszik, ezen akadt fel a tudósító, mert hiszen Hunfalvy óta dogmaszámba megy s egy egész iskola hirdeti, hogy nekünk egyáltalában nincsenek, nem is lehetnek eredeti hagyományos emlékeink a hunnokról, mivel mindazt, a mit róluk tudunk, őseink legelőbb mai hazájukban a németektől hallották, ezek származtatták a magyarokat a hunnoktól s krónikáink csak az ő befolyásuk alatt zavarták össze az egymással semmiféle kapcsolatban nem levő két népet — összefércszelve a hunnok és Attila történetét a német mondákból és nyugoti krónikákból.

Boldogult Hunfalvynknak elévülhetlen érdeme, hogy östörténelmünk kereteit nagy vonásokban összeállította s mondáink régebbi kritikátlan felhasználásával szemben kiméretlenül rámutatott arra a mesevilágra, melyben a korábbi időkre nézve krónikásaink éltek. De ez a kérdésnek csak egyik oldala s abból, hogy a monda még nem történelem, korántsem következik, hogy egyáltalában ne volna lehetséges a mondából különválasztani a valóságot a mesétől. Az is nagy kérdés, hogy helyesen magyarázták-e Hunfalvy és követői hunn mondáink keletkezését. Vajjon nem a magyar nép hagyományos emlékei szolgálták-e kiindulási pontul arra, hogy a krónikairók a hunnok történetében keressék a magyar történet előzményeit? Ha ez így van, nem ők találták ki és terjesztették el a hunn-magyar atyafiság tradícióját a magyarságnál, hanem megfordítva ennek a köztudatban levő tradíciónak a hatása alatt foglalták be a hunn dolgokat a magyar történetbe s megírták a hunn krónikát úgy, a hogy a középkori krónikás szokta összeállítani a munkáját, alapul véve a nemzeti mondákat s kibővítve olyan részletekkel, melyeket az általuk ismert külföldi krónikákban találtak a hunnokról és Attiláról.

Ha a hunn krónika nem ilyen módon készült volna, hanem a német mondák és nyugoti krónikák, különösen Jordanis vagy kompilátorainak művei képeznék a tulajdonképeni forrást, melyből a krónikairó merített: akkor merőben érthetetlen az a sokféle s egészen önkényszerű módosítás, a mit állítólagos forrásaival szemben a krónikairó engedett meg magának.

Nem az olyan betoldásokat értem e módosítások alatt, minő pl. a hét hunn vezér, mert azt természetesnek találom, hogy a honfoglaló magyarok mintájára a hunnokról sem képzelhetett mást a krónikás, mint hogy azoknak is hét vezérük volt. De már a népmondák erős befolyása nélkül nem tudom megérteni, hogy került egy-egy honfoglaláskori alak Attila kortársai közé? Ilyen pl. a a hét hunn vezér egyike *Kadicsa*, Chele fia, a kit hagyományaink

másik — Anonymus által följegyzett változata Hüleik fiának nevezve Árpád vezértársának tesz meg. Kadicsa testvére Anonymus szerint *Zuárd* volt, a kit *Salardus* néven az egykorú Liutprand is említ, mint a 992-ki olasz hadjárat egyik vezérét; a hunn krónika ezt is belekeveri a hunnok történetébe s azt mondja, hogy *Zuárdot* Etele küldte Olaszország pusztítására. Azt hiszem, a krónikairó eljárását pusztán szeszélyeskedésnek még sem tulajdoníthatjuk; az ilyen kronológiai tévedéseknek mindig szokott valami alapjuk lenni; én legalább másra nem tudom magyarázni, mint hogy ezeket a honfoglaláskori vezéreket a néphagyomány hunnoknak emlegette s ez vezette félre a krónikást, midőn Etele korabelieknek képzelte őket.

De látunk olyan eseteket is, midőn a krónikairó ellenkezésbe jut állítólagos forrásával.

Jordanis és kompilatorai szerint Attila fiait *Elláknak*, *Dinzió*-nak és *Irnáknak* nevezték, a hunn krónika szerint pedig *Aladár*-nak és *Csabának*. Hát én nem keresem, miféle eredetre vezethető vissza ez a két alak: az Attila-fiak ellen föltámadt gepida király *Ardarikh* lappang-e a német anyától származott *Aladár*-ban, *Csaba* pedig *mithikus* alak-e vagy a *szabirok*, a *soba-mogero*k személyesítője-e? Csak egyszerűen konstatalem, hogy a krónikairó nem ragaszkodott állítólagos forrásához s mélysegesen hallgat *Ellákról*, *Dinzióról* és *Irnákról*. Hogy miért és hogy honnan vette *Aladárt* és *Csabát*, annak fölötte bajos okát adni, ha a hunn tradíciók gyökere nem a magyar nép lelkében volt meg.

Hasonló módon járt el a krónikás Attila apjával szemben is, a kit nem *Mundzúknak* vagy *Mundzuccs*nak, hanem *Bendeguz*nak nevez. Ez nagyon fontos adat annak az eldöntésére, hogy milyen elemekből szerkesztették a hunn krónikát. A *Bendeguz* név nem leírási hiba, hanem az eredeti hunn *Mundzuk* vagy *Munduzug* névnek a magyar nép ajkán a magyar nyelv hangváltozási szabályozásaival mindenben egyező átídomulása. A krónikás ezt a nevet a magyar néptől vette. De hát honnan tudta a magyar nép, hogy mikép nevezték Attila apját? Bizonyára nem *Jordanistól*, hanem saját magának kellett lenni olyan ősi hagyományos emlékeinek, melyek *Bendeguzról* és fiáról beszéltek. S miként *Bendeguz*nak, úgy fiának is megvolt a népies magyar neve; nem *Attila*, mint a nyugoti krónikákban, se nem *Etel*, mint a hogy a németek nevezték, hanem *Etele*, a mely nevet még a Volga-menti hazából kellett magával hoznia, mert a híres *Etele* khánról valami homályos tudomást a közép-ázsiai törökség is szerzett; s aztán a volga-melléki népek voltak azok, melyeknek nyelvében a VI. században még *Attilának* irt Volga folyam neve a hunn király nevéhez hasonló módon *Etel*-, *Etil*-, *Itilre* változott.

A *csodaszarvas* mondája megvan a krónikában is, *Jordanis*-nál is. Hunn mondáink újabb magyarázói szerint tehát kétséget

sem szenved, hogy az utóbbi volt a forrása amannak. Pedig a csodaszarvas más magyar mondákban is szerepel, mint Bars vár alapításánál, s oly erős gyökere volt a magyar néphitben, hogy a legendába is belehatol: Gézának és Szt.-Lászlónak ugyanis az isten angyala szintén sarvas alakjában mutatja meg azt a helyet, hol a váci egyházat alapították. Ezeket alig hiszem, hogy Jordanis hatására lehetne visszavezetni. De különben is egészen más a koncepciója a magyar mondának, mint a Jordanis-félének. A csodaszarvas mondája csak egy részlete a hunn-magyar eredet mondájának, melybe ezenkívül még a leányrablás is bele van foglaltva, a miről a Jordanis-féle monda mit sem tud, sőt az utóbbi egyáltalában nincs is kapcsolatban a hunnok eredetével. Ellenkezőleg, a csodaszarvas szerepe abban áll, hogy a világtól elzárt hunnoknak megmutatja a Maeotis ingoványaiból kivezető utat. Tehát a krónikairó műve volna a hunn-magyar eredet mondája, melyet némely hagyományos és népies elem beszövésével Jordanis után költött volna? Nagyon tulbecsülik a krónikás alkotó képességét azok, kik ilyen véleményben vannak felőle s azonkívül egy fontos körülményt is figyelmen kívül hagynak, hogy t. i. a hunn-magyar eredetre nézve egészen más álláspontja van a mondának, mint magának a krónikásnak, a ki a mondát állítólag koncipiálta. A krónikás felfogása szerint a hunn és magyar ugyanaz a nép. Arpád Attilának egyenes ivadéka: a monda pedig két külön népnek veszi a hunnokokat és magyarokat, kik két testvértől származnak. A krónikairó annyira ügyetlen, hogy nem veszi észre a két felfogás közt levő különbséget s eszébe sem jut, hogy a mondát a saját felfogásához idomítsa. Ő tehát már valahonnan készen kapta. De hát akkor honnan vette? Jordanistól nem, mert a magyar monda lényegesen különbözik a Jordanis-félétől s ennek a magyarhoz közeledő módosítása a németeknél sem történhetett meg, mert éppen a német felfogás volt az, mely a magyarokat azonosította a hunnokkal. Nem vehette másból, mint a magyar nép hagyományaiból, melyekben olyan határozott történelmi nyomok maradtak fenn, mint az alán *Dula* király, kinek két leánya *Belár* fiainak feleségeivel és leányaival ülte a kürt ünnepét, midőn Hunor és Mogor elrabolta őket. Ezekben az azovi tengermelléki hunn-bolgár vagy „onogur-bolgár“ uralkodóháznak, a *Dula-nemzetségnek* és a volgai bolgároknak, a bulároknak vagy bilereknek emlékét csak az nem ismeri föl, a ki nem akarja.

Az eredeti magyar felfogás igenis különbséget tett a hunn és magyar elem közt s a köztudat az volt, hogy nem az egész magyarság, hanem csak egy része hunn. Ha nem tesznek ilyen megkülönböztetést a magyar fajta elemek közt, mi értelme volna akkor, hogy a *székelyekről* mondáinknak mind a két változata szükségesnek tartotta kiemelni, hogy azok is a hunnoktól származtak.

Mondáink ezen vázlatos elemzése is mutatja, hogy Hunfalvy

és iskolája alaposan csálódott, midőn hunn mondáink fejlődésében az idegen hatást fölismerve a hunn-magyar rokonság tradíciójának keletkezését is idegen befolyásra vezette vissza s kétségbe vonta, hogy e tradícióban legkisebb része is volna a történelmi viszaemlékezésnek.

De még ha mellőzzük is a kérdésnek ezen oldalát; ha arra az álláspontra helyezkedünk is, hogy hunn mondáinknak azon alakjában, a hogy fenmaradtak, lehetetlen megkülönböztetni, mi fejlesztette ki a hunn-magyar rokonság tradícióját, hagyományos emlék-e vagy az idegen befolyás: még ebben az esetben is előtűnik vannak azok a történeti tények, melyek kétségtelen tanúságot szolgáltatnak arról, hogy a magyar őstörténet beleszővődött a hunnok történetébe. A magyarság az V. század közepétől fogva már föltűnik a történelem láthatárán. Az „*unugur, onogur*“ népet az Attilával egykorú Priskus Rhetortul kezdve emlegetik a VI—VIII. századbéli bizancziak is azon terület határai közt, hol a hunn nép fokozatos felbomlása s más elemekkel való egyesülése végbement. S ez a „*hunugur*“ nép a VI. századbéli gót Jordanis szerint ezen időben, a VI. század derekán ugyan a Fekete tengertől északra elterülő vidéken tanyázott, a két részre szakadt hunnok, a kultururok és uturgurok szomszédságában s híressé vált a beces vadbőrökkel való kereskedése és vitézsége által: de már előbb megfordult az aldunamelléki tartományokban, az akkori Dáciaiban, Moesiában és Thráciában, Jordanis szülőföldjén is s egyideig ez volt a lakóhelye.

Jordanis szövegéből — mondja Hunfalvy — nem világos, vajjon egynek veszi-e a hunnt és hunugurt? de hogy összetartozóknak hiszi, szinte bizonyos. Mikor is tartózkodhattak volna a VI. század előtt máskor a hunugurok az Al-Duna mellékén, ha csak nem a hunn uralom alatt, midőn a mai Dobrudsától Belgárország nyugoti széléig Atilla fiai, Irnák, Emnedzár és Uzindor telepedtek meg az uralmuk alatt levő csapatokkal, a melyekben csak a vezérlő elem volt valóságos hunn, a harcosok pedig lehettek szármaták, lehettek szlávok, de lehettek magyarok is? Hogy pedig nemcsak lehettek, hanem tényleg magyarok, hunugurok voltak az említett Attilafiak hunnjai, azt a hunugurok aldunai tartózkodásán kívül más egyéb is tanúsítja. Prokopius, a VI. században élt bizanczi történetíró azt mondja, hogy az Al-Duna mellékén egy erősséget a hunnok várának hívtak; Jordanis ránk hagyta ennek az erősségnek a nemzeti nevét is: „*Hunnivár*“ volt. S a gót krónikás nem hiában született olyan vidéken, hol előbb hunugurok laktak; tudja a csodaszarvas mondáját, sőt valamit a később a honfoglalás korába helyezett fehér ló mondájáról is hallott harangozni.

Teljesen magunkévá tesszük Hunfalvy azon szavait, hogy a ki a hunnokat a magyarok egyenes elődjeinek s velük azonos nyelv-

véieknek véli, az nem is sejtí azt a sok és nagy közbevetést, a melyet a hunnok és magyarok közt találunk. De a ki mindenféle összeköttetést megtagad a két nép között, az szándékosan szemet huny a tények előtt. A hunnok lehetnek mongol vagy török eredetűek; az Attila korabeli hunnság nemzetiségének nyomai a törökségre utalhatnak; mindez nem zárja ki, hogy a hunn név alá magyar fajta törzseket is ne foglalhattak volna. A vezérlő elem adta annak a tarka népkeveréknek a nemzeti nevet, mely a VI. század végétől fogva hullámozott a Volga és Duna közti óriási területen, de bármennyire összekavarta is ez a nagy forrongás a különböző népelemeket: teljesen összeolvasztani nem tudta. A magyar megmaradt magyarnak, holott a hunn elem török nyelvű volt.

De a magyarság kapcsolata a hunnokkal még sem volt egészen nyom nélküli. Mellőzve a nyelvünkben levő csuvas-féle török hatást, melyet f. é. febr. 5-ki értekezésében Munkácsi Bernát is a hunn-bolgár elemnek tulajdonított, (l. fönn). a magyarság azon ága, melyet a hunnok magukkal ragadtak, a dolog természeténél fogva hunnokkal vegyült össze s az előkelő osztály, az egykori csapatvezérek, tényleg hunnok voltak. Ezt az elemet nevezte az árpádkori magyarság hunnak, megkülönböztetve attól a magyar elemtől, melynek vezetői nem voltak hunn eredetűek. Csak az fog ezen fönnakadni, a ki nem tudja, hogy ugyanez a jelenség mindannyiszor ismétlődött, valahányszor az ázsiai pusztaság népei közt egy törzs kivált a többi közül s a rokon és nem rokon törzseket egyesítve, vezérszerepre emelkedett közöttük. Dsengiz mongol volt, de a középpázsiai és keleteurópai törökséget is belevonta a mongol áramlatba s fiaí közül Csatatáj és Dsüsi pár ezer mongollal már török harcosok élén mennek hódító utjokra s a mongol elem vezérsége alatt törökökkel alapítják a középpázsiai és kipcsaki khánságot. Ennek a történelmi ténynek a tradíciója pedig ép úgy fennmarad a törökségnél, mint a hunokkal való kapcsolatnak, a magyarságnál; Mogult és Tatárt ép úgy testvérekké tesz meg a középpázsiai törökség mondái, mint a mieink Hunort és Mogort.

Az ilyen hagyományok pedig nagyon szívósak szoktak lenni. Értéktelen mondái dolognak állítják, hogy az árpádkori magyarság még tudott arról, hogy voltak benne hunn eredetűek. Pedig szemünk előtt van az a kétségtelen tény, hogy a kunok és jászok több mint hatszáz év óta köztünk élnek, nyelvükben, szokásaikban, érzelmeikben teljesen magyarok: mindamellett a jászt és a kunt senki sem fogja azonosítani a magyarral. Vagy talán az is csak mesebeszéd, hogy ezek valaha a hatalmas kun nemzethez tartoztak? Csak a Horvát István naív lelkesedése kötheti össze ezek múltját a XI—XIII. századbéli kun-palócz történelemmel?

Szép az a történelmi kritika, de nincs kötve bizonyos sablonokhoz; csak az alkalmazásában tapasztaljuk, hogy a sablon-

szerűségtől nem tud mindenki szabadúlni. Mennyire elszörnyűködött ez a sablonszerű kritika, midőn Hunfalvy az összehasonlító nyelvészet eredményeiből vont le bizonyos történelmi következtetéseket. Ma, ha e következtetések minden részletét nem fogadjuk is el, senki sem fogja tagadni, hogy a nyelvtényekben a különböző történelmi korszakok rétegei vannak lerakódva, melyek a multnak sok homályos részére szolgálnak felvilágosításul. A mondában szintén vannak ilyen rétegek, csak meg kell találni. Természetes, hogy a ki a sablonokhoz szabja magát, az keresni sem fogja. Egy időben vakon hitt a mondának, ma ép oly vakon elveti.

Nagy Géza.

Adalékok a körömről való néphithöz.*

I.

Dunavecsén és környékén azt tartják, hogy kevéssel menyegzője előtt a menyasszony vágja le jobb kezének középujjáról a körmét és tegye titkon vőlegényének csizmájába vagy zsebébe, hogy azt esketésre magával vigye. Ha a körömdarabka esketés alatt a férjnél marad, akkor az asszony lesz „az úr a háznál, ő fog parancsolni gazdájának“. S ha aztán balkezének gyűrűsujjáról levágja a körmöt, s apró darabkáiban férjének az esketés utáni első ételébe keveri, akkor a férj sohasem lesz hűtlen. Ha az asszony azt akarja, hogy ne legyen több gyermeke, vágja le körmeit, vegyen fejről néhány szál haját, néhány cseppet havi véréből és vászondarabkába göngyölve, temesse egy asszony sirjába.

A kalotaszegi magyar ember azt tartja, hogy „kólerás időben“ az ember minden ürülékét takarja be poronddal, levágott haját meg körmét égesse el, hogy a „nyavalya meg ne kapja és bajt ne okozzon az embernek.“

Ha a viselős palócz asszony meg akarja tudni gyermeke nemét, terhessége utolsó felében éjfél táján levág balkezének gyűrűs ujjáról egy kis körömdarabkát s azt élő szénre teszi. Ha a körömdarabka pattogva ég el, leánygyermeket fog szülni. A palócz

* Lásd „Ethnographia“ IV. k. 117. és 248. lap.